

PREMA OBNOVI PERIFERIJA

Razvijena ruralna područja prava su rijetkost u Hrvatskoj.¹ Stoga je pred našom državom golem i složen posao obnove seoskih zajednica i cijeloga seoskog prostora.

U Hrvatskoj je sve više nerazvijenih ruralnih područja. Posljedica je to neprekinutih procesa s negativnim tendencijama, posebice rata, koji je na specifičan način usmjeravao protjerano ili izbjeglo stanovništvo. Oni koji su ostali u svojim gradićima ili selima sve su siromašniji i ovisniji o pomoći sa strane. Ako se nešto vrlo brzo ne poduzme, to će poticati daljnje iseljavanje. Osim zaustavljanja demografskog pada, žurne mjere uspostavljanja kakve-takve demografske, gospodarske i društvene ravnoteže u tim opustjelim i zaboravljenim područjima pomogle bi povratku dijela odseljenih pa i, atraktivnim mjerama, privlačenju mlađe, stručnije populacije.

Pišući o ljudskim resursima u kontekstu strategije demografske obnove, odnosno demografskog razvitka, J. Županov² obvezuje Hrvatsku da u vrlo kratko vrijeme poveća svoju konkurentsku sposobnost na svjetskom tržištu ljudskih resursa, jer tamo ona mora konkurirati za vlastite stručnjake. Sličnu zadaću imaju hrvatske periferije u odnosu na hrvatsko centralno područje. U nekim sastavnicama ukupne ponude i potražnje za ljudima, periferija mora ponuditi bolje uvjete. A kako je to skup, ali neizbježan razvojni preduvjet, periferije će morati restrukturirati svoje proračune i razvojne ciljeve.

Neprestance se i s pravom postavljaju pitanja o podesnosti hrvatskoga koncepta razvitka. A s jednakim pravom i pitanje postoji li uopće dovoljno transparentan razvojni koncept.

Pregledavajući rezultate uspješnijih ruralnih razvojnih projekata u svijetu, skupina analitičara procijenila je da je napredak itekako moguće postići u mnogim aspektima društvenog i gospodarskog života. Međutim, neke posljedice burnog napretka pedesetih i šezdesetih godina pokazale su da razvitak nije lako usmjeravati i kontrolirati. Prije svega, analize su pokazale:

1. da napredak nije isključivo kvantitativna kategorija, pa ga kao samo takva i nije moguće mjeriti;
2. da projekti ne smiju biti tehnokratski i ekonokratski;

1 U 1981. već je 80% ukupne površine Hrvatske bilo zahvaćeno depopulacijom, ili 88,5% svih sela. Veza između depopulacije i društveno-gospodarskog nerazvoja jaka je i obostrano pothranjujuća.

2 Josip Županov: *Gubitak ljudskih resursa i kulturnog kapitala zbog iseljavanja*, u: *Nacionalni program demografskog razvitka*. Zagreb: RH, Ministarstvo razvitka i obnove, 1997., str. 111.

3. da se u razvojnim projektima naglašavaju društveni i kulturni čimbenici i ciljevi;
4. da se koncept razvitka oslanja na stanovništvo;
5. da se maksimalno izbjegava nesklad ili sudar s prirodnom okolinom;
6. kad se radi o razvojnim projektima manjih područja, analitičari su utvrdili čvrstu vezu između uspjeha projekta i uključenosti lokalnog stanovništva od samog početka.³

Spomenuti razvojni principi senzibilniji su u sociološkom, antropološkom i u ekološkom smislu. Na njima se temeljeni razvojni projekti oslanjaju na podršku stanovništva, uvažavaju njihove interese, poštuju njihova znanja i koriste se njima, uključujući u njih institucije u lokalnim sredinama. Tako seoski prostor i seoska lokalna zajednica u izmijenjenom, »novom«, konceptu postaju uvažavan čimbenik operacionalizacije općenacionalne razvojne strategije. Lokalni se interes ne zanemaruje na račun općega. Takvo polazište nužno mijenja odnose grada i sela, središta i periferije.

Selo u takvu konceptu postaje sve ravnopravniji sudionik razvojnog procesa.⁴ Njegova inertnost i zatvorenost, autarkičnost, upućenost na agrar (i, dakako, siromaštvo) postaju činjenice iz prošlosti. Međutim, treba vremena za takvu promjenu. Hrvatsko selo nema ni mrvice arogancije i samosvijesti koja bi mu pomogla da za sebe izbori povoljniji položaj u odnosu prema središtima i povoljnije mjesto u razvojnim projektima. Sve promjene događale su se, i još se, uglavnom, događaju, tek unutar postojeće društvene strukture, unutar postojeće agrarne strukture, unutar dijelom izmijenjenih obiteljskih odnosa, unutar čvrsto određenih odnosa prema središtu(ima). Sve te promjene jedva da su narušile autentični seoski ritam. Dapače, odlazak mladih ljudi još ga je usporio.

Dosadašnji razvitak Hrvatske sa snažnim osloncem na glavni grad Zagreb i tri makroregionalna središta⁵ (čak ne na njihove regije), koji su iz svojih okolica »isisali« kvalitativnije stanovništvo i pustili da se ugase neke važne razvojne funkcije u gradskim prstenovima, prepreka je ravnomjernijem prostornom razmještanju razvitka zemlje i optimalnom ukupnom razvoju Hrvatske. Takav razvojni slijed, koji je osobito pogodio perifernije i mahom ruralne krajeve, doveo je do tzv. polariziranog tipa razvitka.⁶ Situacija je najteža u ruralnim područjima udaljenim

3 Cernea, M. M. (ur.): *Putting people first. Sociological variables in rural development*. Oxford University Press and a World Bank Publication, 1991., str. 429 i dalje.

4 Iscrpno o životu u hrvatskom selu tridesetih godina vidjeti u: Bičanić, R.: *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*. Zagreb, Pravni fakultet i Nakladni zavod Globus, 1996. (Faks. pretilak izd. knj. 1 iz 1936. i knj. 2 iz 1939.), 128+194+XXV str.

5 Navedimo da u četiri najveća hrvatska grada, koji zauzimaju svega 5,8% površine, živi gotovo trećina njezina stanovništva i više od 40% ukupnog broja zaposlenih. Podatak je iz 1991., a prema nekim pokazateljima danas te brojke mogu biti samo veće. (Navedeno prema: D. Pejnović: *Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like*. u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996., str. 257.)

6 Teorija polariziranog razvoja nastala je polovicom 20. st. kao odgovor na sve masovniju pojavu nejednakoga regionalnog razvitka, želeći joj objasniti uzroke i predvidjeti posljedice. U početku je to bila ekonomska teorija, a nakon nekog vremena prihvaćaju je geografi i društveni istraživači. Prema ekonomistima, neravnomjerni prostorni razvitak posljedica je procesa multiplikacije koji proizvode pojedine djelatnosti i na taj način koncentriraju razvoj u središtu djelovanja, što je najčešće grad. Najočigledniji primjer pruža industrija. Ona (u početku) potiče razvitak gradova, a ne vodi računa o seoskim predjelima (u kojima živi radna snaga).

od spomenutih polova razvitka koji gravitiraju nejakim i slabim urbanim (pod) središtima, te u onim perifernim prostorima koji su se u novoj državi Hrvatskoj našli na njezinom prostornom rubu a da pri tome nisu razvojno poduprti od lokalnih, regionalnih ili nacionalnog središta.

Naravno da su i pojedine regije različito razvijene, pa se i na toj razini ogledava polariziranost razvitka. Ipak, takav je tip razvoja vezan više uz gradove, njihov rast i širenje, nego uz »tradicionalne« regije. Stoga, gledano s teorijskog aspekta, tamo gdje se nije razvio grad, teško da će biti napretka. U našem slučaju polarizirani razvoj dobrim dijelom godinama je bio rezultat političkih odluka o tipu i smjeru razvitka. S jedne strane, poticanjem industrijalizacije locirane pretežno u većim gradovima, uz uspostavljanje pratećih usluga svake vrste, stanovništvo se koncentriralo u gradovima, a s druge, privatni poljoprivredni sektor i svijet sela sustavno se obeshrabriovao. Gradovi su rasli, sela se smanjivala i ruralni prostor praznio i slabio u svakom smislu. Takav tip razvoja potrajao je predugo, a da ne bi izazvao demografske i socio-gospodarske vrlo teške, a ponegdje i nepopravljive posljedice.

U dijelovima nacionalnog teritorija, što ga i, inače, karakterizira nepovoljnije stanje razvojnih potencijala i koji su bili prostorno isključeni ili nedovoljno povezani s pojedinim pravcima i protocima razvitka (na prometnim vezama među spomenutim gradovima, primjerice), nisu se razvili ni gradovi, a sela su se postupno (ponegdje i egzodusno) praznila.⁷

(Paleo)industrijski razvojni koncept temeljen na glomaznim sustavima posve je neprikladan demografskoj, socijalnoj i gospodarskoj situaciji u maloj urbanoj, a posebno seoskoj sredini, jer nije prilagodljiv pojedinačnim, specifičnim prilikama i zahtjevima. Uporno reproduciranje koncentracijskog modela (urbanog) razvitka pokazalo je svu štetnost naročito s gledišta ravnomjerne rasprostranjenosti napretka.

Demografski i društveno-gospodarski pokazatelji u svem tom razdoblju mijenjali su se intenzivno, gotovo stihijno (iako ne valja smetnuti s uma i povijesne činjenice koje su dale svoj obol stagnaciji nekih nerazvijenih područja).

Pojedini modernizacijski procesi u ruralnoj i perifernoj Hrvatskoj trajali su vrlo dugo (agrarna depopulacija, deruralizacija, urbana industrijalizacija, urbana koncentracija), pa ipak nisu dosegli razinu razvojne samoodrživosti ruralne periferije. Dapače, mnogi su djelovali tako da su razdoblje dekompozicije protegnuli do stanja u kojem je teško govoriti o mogućnosti oživljavanja. Neusklađenost procesa (osobito deagrarizacije i zakašnjele industrijske decentralizacije) dovela je do dramatičnog slabljenja ruralnih područja i sloma nekadašnje gospodarske

(Prema: Milan Vresk: Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske, u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996., str. 66.)

7 Zanimljivu analizu podataka iznosi M. Vresk (*idem*) za 1991.: Sa 500 i više radnih mjesta u Hrvatskoj bilo je te godine 207 središta. U njima je radilo blizu 70% aktivnih u zanimanju. U strukturi tih središta najviše je manjih. Sa više od 20.000 zaposlenih svega je 12 gradova, a ukupno zapošljavaju 60% zaposlenih u analiziranih 207 središta, ili 41% svih zaposlenih. U gradovima te je godine zaposleno 56% od sveukupno zaposlenih. Ako se izuzmu zaposleni u poljoprivredi, onda se taj podatak penje na 63%.

U nastavku M. Vresk analizira koncentraciju pojedinih djelatnosti u pojedinim tipovima naselja. Među najurbanijim djelatnostima ističe financijske djelatnosti, potom obrazovanje, znanost, kulturu i informacije, zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb, te tijela državne uprave, i što je najvažnije, industriju, jer ona zapošljava najviše radnika (sve više od 70%).

osnovice. To prije svega znači da je stanovništvo u samom broju, a potom i u svim svojim strukturama, slabjelo i pritom gospodarski propadalo. Područja u kojima je poljoprivreda ostala jedinim gospodarskim osloncem zaostajala su u svakom pogledu. Nasuprot njima, pojedini, nekoć isključivo poljoprivredni krajevi, zamijenili su tradicionalnu djelatnost nekom drugom »isključivom« djelatnosti. Primjerice, u priobalju i otočkim mjestima uz more turizam je istisnuo sve, pa i turizmu komplementarne djelatnosti. Ratno razdoblje hrvatske tranzicije pokazalo je sve nedostatke gospodarske usmjerenosti na jednu djelatnost i prednosti heterogene gospodarske strukture seoskih društava i, iako još uvijek nedovoljno radikalno, izmijenilo poglede na strategiju ruralnog i agrarnog razvitka.

Koliko god još uvijek (u nas) prevladava sintagma »selo i poljoprivreda«, koja sugerira poistovjećivanje problema i istovjetnost pristupa razvojnim problemima cjelokupnoga izvangradskog prostora i specifičnostima poljoprivredne proizvodnje, pa je i državna uprava organizirana na taj način (Ministarstvo poljoprivrede »zaduženo« je za selo), pomaci prema suvremenijim stavovima gotovo da se nameću. Šteta je da im nismo išli ususret.

Izbor modela razvitka za ruralna područja vodi se ciljem da optimalno valorizira prostor, a time i prirodno, gospodarsko, kulturno, naseobinsko i svako drugo nasljeđe. Istovremeno, to je model koji neće proizvoditi negativne ekološke i druge posljedice onako kao koncept intenzivnoga industrijskog razvitka. Kriterij koji je bio strukturalno neimmanent bivšoj razvojnoj matrici, a koji bi u »novom« konceptu svestrane afirmacije ruralnoga bio na prvome mjestu, jest socijalno održiv razvitak. Ukratko, razvitak koji bi socijalnu seosku zajednicu učinio i održao sposobnom da preuzme ulogu ravnopravnoga i odgovornog razvojnog čimbenika u, za živuće naraštaje, »dosežno« vrijeme.⁸

Važan preduvjet napretka ruralnih područja jest da se smanji intenzitet procesa urbane koncentracije nastao kao posljedica emigracije seoskog stanovništva u gradove. S vremenom, valja ga pokušati okrenuti u suprotnom smjeru: prema ruralnim naseljima i tako potaknuti obnovu ruralnog društva. Koncept »renesanse ruralnoga« vodi k prostorno ravnomjernijem razvitku hrvatskoga teritorija. Hrvatska nema viška ljudi, pa ih valja optimalno rasporediti.

Kao dio opće gospodarske restrukturacije, Hrvatsku čeka zadaća sustavne i postupne prostorne preobrazbe. Bez toga, teško se nadati većoj učinkovitosti sustavnog oživljavanja periferija, odnosno oživljavanja ruralnih područja.⁹

Pred Hrvatskom je da se odluči za suvremenu i prikladnu razvojnu strategiju, da je transparentno izloži i odlučno zastupa. Većina je hrvatskog prostora nerazvijena (što osim negativnih ima i pozitivnih posljedica) pa prilikom odabira valja voditi računa o tome. Ta tvrdnja posebno vrijedi za ruralna i periferna područja. Ona su temelj gospodarske i društvene integriranosti države pa su utoliko odluke oko izbora modela i razvojnih projekata strateški važne i moraju se stručno i znanstveno pripremiti.

8 M. Štambuk: *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*. Disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997., str. 274.

9 Vidjeti članak A. Gulića o razvojnim problemima jedne slovenske periferijske regije: Regionalni razvoj Slovenije – odziv na globalne in nacionalne spremembe: primer Pomurja. *IB revija*, br. 11-12/1996., str. 15-24.

Kad se radi o posebno zapuštenim prostorima, izbor razvojne paradigme pada na paradigmu održivog razvitka. Takav izbor znači opredijeljenost da se napusti dosadašnji model industrijskog razvitka i tako izbjegnju klasični strukturalno-gospodarski, socijalni i ekološki problemi koji su bili redoviti pratitelji našeg tipa industrijalizacije. I ne samo našeg. Jer pokazale su se mnoge negativne posljedice industrijskog razvitka posvuda u svijetu. Fleksibilnost koncepta održivog razvitka čini ga osobito podesnim u manjim sredinama. Naime, on se može prilagoditi socijalnim, demografskim, prostornim obilježjima kraja, kao i obilježjima razvojnih lokalnih izvora.

Predstavili smo građu o konkretnim parametrima napretka u općinama Like i središnje Istre, o stanju resursa i o stanju aktera lokalnog razvitka. Dobili smo i pregled domaćih ideja za oživljavanje, koje su po mnogom specifične sociogospodarske periferije Hrvatske, pa im stoga treba specifičan pristup i posebna brigga.

Zaključni komentar, temeljen na građi koju smo prikupili u Lici i središnjoj Istri, govori prije svega o te dvije periferije koje smo obradili metodom »studije slučaja«, ali upućuje i na to da se problemima razvitka periferijskih krajeva valja baviti sustavno i pojedinačno. Vjerujemo da bi projekti oživljavanja hrvatskih periferija mogli pomoći da se, barem za početak, prikupi na jednom mjestu i jednom metodologijom sva raznolikost problema s kojima se susreće provincija na razvojnom putu. Bila bi to, prema našem mišljenju, velika pomoć pri svakom ozbiljnijem bavljenju strategijom ravnomjernijega prostornog razvitka cijeloga ruralnog područja Hrvatske.

Literatura

- Bićanić, R. (1996.), *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*. Zagreb, Pravni fakultet i Nakladni zavod Globus.
- Cernea, M. M. (ur.) (1991.), *Putting people first. Sociological variables in rural development*. Oxford: Oxford University Press and a World Bank Publication.
- Gulić, A. (1996.), Regionalni razvoj Slovenije – odziv na globalne in nacionalne spremembe: primer Pomurja. *IB revija*, br. 11-12, str. 15-24.
- Pejnović, D. (1996.), Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like, u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo.
- Štambuk, M. (1997.), *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*. Disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Vresk, M. (1996.), Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske, u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo.
- Županov, J. (1997.), *Gubitak ljudskih resursa i kulturnog kapitala zbog iseljavanja*, u: *Nacionalni program demografskog razvitka*. Zagreb: RH, Ministarstvo razvitka i obnove.